

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ;
ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИУДК 316.643.2
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2022-1-8**ДВІ ХВИЛІ ПАНДЕМІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ОЧІКУВАНЬ УКРАЇНЦІВ****Кочубейник Ольга Миколаївна,**
провідний науковий співробітник*Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України*kochubeynyk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6460-8494>**Яровий Дмитро Олександрович,**
викладач кафедри публічного врядування
*Університет «Київська школа економіки»*dmytro.iarovyi@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5848-7785>

Мета. Статтю присвячено вивченню відмінностей соціальних та політичних очікувань, що сформувалися в українців в умовах режимно-обмежувальних заходів та пов'язаних зі зміною особистісних оцінювань ризиків, загроз та переживань, спричинених надзвичайною ситуацією.

Методи. Дослідження, організоване як квазіексперимент із незв'язаними вибірками, проводилося у два етапи (березень 2020 р. та вересень 2020 р.). Вимірювання змінних (оцінювання ризиків, загроз, переживань, соціальних та політичних очікувань) здійснювалося за допомогою розширеної шкали Лайкерта. Вибіркові сукупності формувалися за допомогою онлайн-опитування (а саме «вибірки, керованої респондентом») із дотриманням процедур забезпечення репрезентативності. Фокус уваги в інтерпретації отриманих результатів було поставлено на тому, якими можуть бути наслідки цих відмінностей у разі прогнозування соціальної та політичної поведінки громадян.

Результати. Встановлено, що актуалізація негативних соціальних та політичних очікувань у суспільстві відбулася на тлі нечіткості кроків з протидії пандемії, непередбачуваності та відсутності пояснень у змінах режиму функціонування економіки тощо, а тому песимізм чи оптимізм оцінювань пов'язаний не з особистісними настановленнями, а реальним віддзеркаленням подій. Стверджується, що посилення негативних алоцентричних переживань на тлі високого оцінювання соціальних, політичних й особистісних загроз та ризиків може провокувати загострення соціального протистояння, зростання напруженості та конфлікти, а також перешкоджати встановленню суспільної злагоди та соціальної солідарності.

Висновки. Соціальні очікування є компонентом системи регуляції соціальної поведінки особистості (взаємодії в групі, суспільстві), що діють як узгоджена система вимог щодо норм, позицій, соціальних ролей. Варіативність реакцій на конкретний перебіг подій, яка є властивістю диференційованого суспільства, сприяє утворенню і розвитку складної розгалуженої системи соціальних очікувань у суспільстві, виявляючись чинником динамічних процесів у ньому. Суспільство потребує впровадження цілеспрямованої програми психологічної протидії та профілактики явищ, що можуть виявитися провокаторами соціальних деструкцій.

Ключові слова: трансформація повсякденності, соціальна солідарність, егоцентричні та алоцентричні переживання, пандемія, режимно-обмежувальні заходи.

TWO WAVES OF THE PANDEMIC: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SOCIAL AND POLITICAL EXPECTATIONS OF UKRAINIANS

Kochubeynyk Olga Mykolaivna,

Leading Researcher

*Institute for Social and Political Psychology,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine*

kochubeynyk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6460-8494>

Iarovi Dmytro Oleksandrovych,

Lecturer at the Chair of Public Governance

University "Kyiv School of Economics"

dmytro.iarovi@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5848-7785>

Purpose. The article covers the analysis of differences in social and political expectations of Ukrainians, which have evolved under the restrictive measures and have been related to the change of risks, threats and experiences personal assessments in the emergency situation.

Methods. The study, organized as a quasi-experiment with unrelated samples, was undertaken in two steps, the first of which was in March 2020, and the second – in September 2020. Variables were measured by using an extended Likert scale to assess risks, threats, experiences, social and political expectations. Sample populations were formed by using an online survey (namely, “respondent-driven sampling”) in compliance with the procedures ensuring representativeness. The focus of the results interpretation was on the consequences which might occur for predicting of the citizens’ social and political behavior.

Results. It was determined that the actualization of negative social and political expectations in society had taken place due to the background of unclear pandemic control actions, unpredictability, and lack of interpretation for changes in the economic regime, etc. Therefore, the pessimism or optimism of the assessments is related not to personal attitudes, but to a real reflection of events. It was argued that the intensification of negative allocentric experiences against the background of high assessments of social, political and personal threats and risks could provoke exacerbation of social confrontation, increase tensions and conflicts, as well as hinder the establishment of social consensus and social solidarity.

Conclusions. Social expectations are interpreted as the individual’s components of the system of social behavior regulation (of the interaction in group or society), acting as a coherent system of requirements for norms, positions, social roles. It is shown that, as an attribute of a differentiated society, the variability in reactions to a specific course of events contributes to the formation and development of a complex ramified system of social expectations, being a factor of dynamic processes in the society itself. It was considered that society needed the implementation of a targeted program for psychological counteraction and prevention of phenomena that might provoke social destruction.

Key words: *transformation of everyday life, social solidarity, egocentric and allocentric experiences, pandemic, quarantine restrictions.*

Постановка проблеми. Соціальні зміни, що викликані пандемією COVID-19, становлять значний інтерес для соціальної та політичної психології, оскільки фактично є ситуацією для вивчення ресурсів колективної дії/співпраці у всесвітньому масштабі. До цього часу різні техногенні катастрофи (Чорнобильська АЕС, Фукусіма) та природні лиха (тайфуни, цунамі, виверження вулкана, землетруси) були локальними, решта світу залишалася неураженою, стабільною, могла надавати допомогу постраждалим регіонам. Після 30 січня 2020 року, коли Всесвітня організація охорони здоров’я (ВООЗ) оголосила спалах COVID-19 глобальною надзвичайною ситуацією, всі країни світу водночас виявилися зонами ураження, і уряди більшості країн ввели примусові захисні заходи: закриття кордонів, обмеження на рух транспорту (в окре-

мих випадках навіть комунального), заборона на зібрання, різні форми карантину чи самоізоляції. Такі зміни вплинули на свідомість великих груп та окремих осіб, викликавши появу образу глобальної катастрофи.

В українських соціально-політичних реаліях, які нині характеризуються військовим протистоянням на Сході України, високим ступенем ентропії у державному управлінні та негативним балансом довіри до всіх популярних політиків, державного апарату та найвищих державних органів, сприйняття громадянами таких соціальних змін може мати певні специфічні риси. Зокрема, для дослідження цікаво розглянути сприйняття респондентами потенційних викликів (посилення авторитарних тенденцій, зростання протестного потенціалу, ухвалення непопулярних нормативних актів тощо) та можливостей (покращення

онлайн-освіти, модернізація медичної системи, спрощення електронного документообігу тощо). Це дозволить зрозуміти, наскільки песимістичною чи оптимістичною є позиція громадян за окремими напрямками соціальних очікувань та на цій підставі вносити корективи у порядок денний різних соціальних та політичних інституцій.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми.

Внаслідок введення різних режимно-обмежувальних заходів людям довелося спішно засвоювати нові норми співжиття, адаптуватися до нової реальності, *фактично формуючи нову буденність*. Відповідно, істотним чином це позначилося на соціальних очікуваннях, оскільки останні є обов'язковим та невід'ємним компонентом повсякденності.

Соціальні очікування як поняття здебільшого маркує суб'єктивні орієнтації у вигляді сукупності соціальних настановлень, стереотипів поведінки, оцінок, що поділяються членами спільноти або суспільства загалом з приводу значущих подій, забезпечуючи когнітивну, емоційну і поведінкову готовність індивідів до цих подій. Вони можуть бути представлені і як елемент громадської думки, що має специфічні властивості: відображаючи суспільну ситуацію, ґрунтуючись на наявних соціальних, політичних, економічних і духовних умовах, соціальні очікування водночас прогнозують напрями соціальних змін. Загалом соціальні очікування виступають як компоненти системи регуляції соціальної поведінки, взаємодії в групах, суспільстві. Зазвичай вони є неформалізованими, але діють як узгоджена система вимог щодо норм виконання індивідом соціальних ролей. Так, І.С. Попович подає багатовимірність системи соціальних очікувань через їхню інтерпретацію як базового психологічного механізму саморегуляції поведінки особистості, як складника ціннісно-сміслової сфери та як складника комунікативно-рольової взаємодії особистості (Попович, 2017). (Верифікацію цієї теоретичної побудови представлено у таких працях: Роровуш, Влупова, 2019; Роровуш, 2019). З іншого боку, варіативність реакцій на конкретний перебіг подій, яка є властивістю диференційованого суспільства, сприяє утворенню і розвитку складної розгалуженої системи соціальних очікувань у суспільстві, яка постає чинником динамічних процесів у ньому. Зрозуміло, що, порушивши структуру повсякденності, пандемія порушила і систему соціальних очікувань і щодо норм регуляції повсякденної взаємодії між особами, і щодо більш емних інтеракцій (держава, влада, політика, економіка тощо). Але очевидність згаданих порушень не знімає питання про їхні змістові особливості, оскільки наявність такої інформації дозволить розробити більш

ефективну програму психологічної допомоги особам, для яких зміни подолали поріг адаптивних спроможностей. На вирішення цієї проблеми і спрямоване це дослідження.

Зміни соціальної нормативності як регулятора повсякденності, а також різнорівневі чинники конструювання «пандемійного» порядку соціальності привертають увагу фактично у всіх сферах наукового знання. Так, предметом спеціальної уваги виявилася роль соціальних норм у процесі неоднорідності поширення інфекції (зокрема, ранньої динаміки передачі COVID-19), де аналізувалися і глобальні соціальні дані (культурні цінності, показники благополуччя та ефективність дій уряду) і такі змінні, як кліматична зона, економічні показники або доступність та якість медичної допомоги та якість (Kapitány-Fövény et al., 2020). Взаємозв'язок між змінами в діяльності та мобільності, що відбуваються у відповідь на COVID-19, дали можливість вивчити вплив різних форм мобільності на захворюваність (Sulyok et al., 2020). Особливості змісту та структури практик повсякденності бідних верств населення, зв'язок цих практик із негативними соціальними наслідками від пандемії, а також стратегії подолання останніх висвітлено на прикладі сільських мігрантів Китаю (Tang et al., 2020). Ефективність дотримання заходів соціального дистанціювання, особливо їхня залежність від навичок самоконтролю та опанування особистістю станів нудьги (реструктуризації способів виконання професійних функцій та наявності розвинених дозвіллевих практик), вивчалася залежно від тривалості та жорсткості карантинних обмежень (Martarelli et al., 2020). Однак якщо більшість згаданих досліджень концентрувалися на тих чи тих регулятивних аспектах соціальних норм та очікувань, то **метою пропонованого дослідження** є вивчення змін, що відбулися у соціальних настроях та очікуваннях населення України протягом першої та другої пандемійних хвиль.

Пошук відповіді на питання: що змінилося у соціальних очікуваннях українців за шість місяців життя в умовах карантинних обмежень різного ступеня жорсткості, передбачав виконання таких **завдань** дослідження, які стосувалися оцінювання того: 1) які саме загрози та ризики сприймаються населенням найбільш напружено; 2) у яких сегментах соціальної реальності відмінності у очікуваннях змінилися найбільш виразно. Фокус уваги в інтерпретації отриманих результатів було поставлено на тому, які це може мати наслідки для прогнозування соціальної та політичної поведінки громадян. Дослідження проводилося у дві хвилі, перша з котрих – березень 2020 р., друга – вересень 2020 р., та організоване як квазіексперимент із незв'язаними вибірками.

2. Методологія та методи. Значною проблемою в організації дослідження було формування вибірових сукупностей, оскільки карантинні обмеження обох періодів унеможливили використання традиційних технологій такого формування, які забезпечують репрезентативність вибірки (із подальшою можливістю екстраполяції отриманих результатів на генеральну сукупність).

Отримання емпіричних показників проводилося за допомогою онлайн-опитування, ґрунтованого на процедурах вибірок, керованих респондентом (*respondent-driven sampling*). І оскільки такий спосіб формування вибірки є доволі дискусійним, особливо у соціальній психології, зазначимо, що у методичному сенсі ми поділяємо точку зору тих дослідників, які вважають, що наймовірніші онлайн-опитування не замінюють досліджень, де застосовується проста випадкова вибірка, але доповнюють інструментарій дослідника новими практиками (такими як вивчення нечисленних, нових, прихованих або недоступних субпопуляцій, робота з якими неможлива за допомогою традиційних процедур) (Lehdonvirta et al., 2020).

Крім того, у працях, що рефлексують досвід організації таких досліджень, зазначається, що важливим шляхом забезпечення їхньої якості є застосування до популяцій, межі яких можуть бути задані невеликою кількістю ознак і для яких характерна висока щільність внутрішньогрупових зв'язків (студенти університету, професійні групи тощо). Другою умовою забезпечення якості є кількість циклів рекрутування респондентами один одного, внаслідок щільності міжособових контактів склад фінальної вибірки у разі досягнення рівноваги стає незалежним від того, яким був набір первинних респондентів (*seeds*). Третьою умовою є дотримання методичних правил, пов'язаних з вибором первинних респондентів, а саме вибір соціально активних членів групи для «входження» у групу, врахування територіального розміщення (різні групи, що мають становити цільову генеральну сукупність; вибір первинних респондентів, максимально гетерогенних за соціально-демографічними ознаками, що забезпечує урізноманітнення соціальних зв'язків) (Heckatorn 1997; Salganik et al., 2004; Weinert et al., 2008). Дотримання згаданих умов дозволяє забезпечити адекватний перехід від вибірки-«посіву» до ймовірнісної вибірки, що дозволяє екстраполювати отримані висновки на інші сукупності та генеральну вибірку загалом. Наведені аргументи, на наш погляд, виправдовують використання вибірки, керованої респондентом, у презентованому дослідженні з огляду на режимно-обмежувальні заходи у країні.

Для отримання необхідних вимірювань було розроблено інструмент, що містив блоки

питань, спрямовані на: 1) ідентифікацію певних демографічних, соціальних та поведінкових особливостей опитуваних; 2) оцінювання інтенсивності загроз, ризиків та переживань, спричинених пандемією; 3) діагностику соціальних очікувань та прогнозування майбутніх змін. Зокрема, для вимірювання інтенсивності загроз, ризиків та переживань, спричинених пандемією, досліджуваних просили відповісти, якою мірою ситуація епідемічної небезпеки постає особисто для них як загроза, ризик або якою мірою ситуація епідемічної небезпеки для них супроводжується певним переживанням. Респондентів просили здійснити оцінювання за допомогою рангової семибальної шкали, де «1» – мінімальний, а «7» – максимальний прояв оцінюваного прояву. Зокрема, оцінювання загроз та ризиків здійснювалося для таких проявів, як загроза життю, загроза почуттю власної гідності, загроза фінансовому благополуччю, загроза особистому майбутньому, загроза здоров'ю близьких, загроза політичній стабільності в країні, загроза економічній стабільності в країні, загроза стабільності у світі загалом, ризик втрати близьких, ризик втрати душевної рівноваги, ризик втрати почуття безпеки, ризик втрати працездатності, ризик втрати довіри до оточення, ризик втрати почуття захищеності, ризик втрати потреби у спілкуванні, ризик втрати робочого місця. Оцінювання емоційних станів передбачало шкалування таких проявів, як переживання тривоги, переживання почуття безсилля, переживання невпевненості в майбутньому, висока дратівливість, відчуття ворожості з боку оточення, нерозуміння іншими, розчарування в людях, розчарування в діях уряду, погіршення власного здоров'я.

Наступний крок дослідження – оцінювання суспільних очікувань, що стосувалися різних соціальних чи політичних реалій. Для вимірювання також використовувалася порядкова шкала, досліджувані отримали інструкцію: «Оцініть, наскільки ймовірним є настання різних подій у країні після епідемії (де «1» – відсутність ймовірності, «7» – гарантоване настання події)». Зокрема, пропонувалося оцінити можливість настання 20 подій: 1) вдосконалення системи охорони здоров'я; 2) ухвалення законопроектів і державних програм, що сприятимуть розвитку ділової активності; 3) ухвалення «непопулярних» законів; 4) збільшення інформаційної відкритості й прозорості у суспільстві; 5) зміцнення державної влади; 6) збільшення соціальної напруженості всередині країни; 7) збільшення зовнішньополітичної напруженості, конфлікти з іншими країнами; 8) зростання цін та інфляція; 9) зниження життєвого рівня; 10) порушення балансу в природі й поява нових смертоносних захворювань;

11) масштабні економічні збитки; 12) ескалація військових дій; 13) завдання моральної шкоди населенню невинуватими «карантинними» діями; 14) зростання недовіри до влади; 15) посилення авторитарних тенденцій серед управлінських еліт; 16) посилення протестних настроїв; 17) самоорганізація громадянського суспільства; 18) масовий перехід на електронний документообіг; 19) розвиток онлайн-освіти; 20) зміна міграційних правил.

Зважаючи на отримані дані, можемо стверджувати, що на початку «першої хвилі» модальною характеристикою для десяти індикаторів суспільного настрою виявилось максимальне оцінювання загроз чи ризиків. Фактично початок березня – це панічні настрої. Якщо говорити про причини, то насамперед слід говорити про спалах інфодемії та брак достовірної інформації, яка стосувалася походження вірусу та засобів лікування, а також перенасиченість інформаційного простору доволі панічними повідомленнями про важкість хвороби та пов'язаний із цим рівень смертності. Крім того, локдаун у максимальному ступені унеможливив функціонування практик повсякденності, що поєднувалося зі складнощами адаптування до таких різких змін. Сумарно все, що відбувалося, дезактивувало наявний досвід як окремої особи, так і спільноти (суспільства загалом). Перша хвиля пандемії – це соціальна реальність, що змінилася загрозливо, неприємно, масштабно, повсюдно, наскрізно, різко, непередбачувано.

3. Результати та дискусії. «Друга хвиля» пандемії, хоча й виявилася дещо м'якшою за своїм рівнем оцінювання загроз та ризиків, адже лише шість параметрів із шістнадцяти мають максимально можливий показник, проте це не позначилося на значущості оцінок ризиків та загроз. Лише для трьох параметрів виявлено значущі відмінності у характері розподілення ознаки, а саме: «загроза фінансовому благополуччю» ($U_{\text{емп}} = 89656,5$, $p < 0,05$), «загроза політичній стабільності в країні» ($U_{\text{емп}} = 72173,5$, $p < 0,000$), «загроза економічній стабільності в країні» ($U_{\text{емп}} = 83102,5$, $p < 0,000$). Отже, загальний фон оцінювання загроз та ризиків у суспільстві не змінився, залишається високим, що означає наростання психічних станів, пов'язаних із виснаженням та психосоматизацією (ПТСР, депресія, апатія, розпач тощо).

Крім того, нами було проаналізовано зміни, що відбулися в оцінюванні емоційних станів (зокрема, переживань), серед яких: «переживання тривоги», «переживання почуття безсилля», «переживання невпевненості в майбутньому», «висока дратівливість», «відчуття ворожості з боку оточення», «нерозуміння іншими», «розчарування в людях», «розчару-

вання в діях уряду», «переживання з приводу можливості погіршення власного здоров'я». Тут важливо акцентувати увагу на тому, що у показниках параметрів, які ідентифікують егоцентровані переживання, попри зміни модальних характеристик, не відбулося значущих змін у характері розподілення ознаки ($p > (0,236-0,093)$). Однак для вимірів, які дають можливість ідентифікувати інтенсивність алоцентричних переживань, відбулися статистично значущі зміни у характері розподілення ознаки, до того ж у напрямі збільшення сум рангів у показниках «другої хвилі» ($p < (0,033-0,001)$).

Нині підкреслимо, що алоцентричні переживання (переживання, пов'язані із присутністю іншого – реального або символічного) забезпечують міцність і характер соціальних контактів, що результує в остаточному підсумку у особливості взаємодії різних соціальних інституцій. На основі аналізу отриманих показників слід зробити висновок, що «друга хвиля» є хвилею наростання негативних емоцій щодо іншого. І це, на наш погляд, є доволі небезпечним для країни, де недавня соціальна історія характеризується неодноразовою поляризацією суспільства з приводу визначальних подій (ставлення до Революції Гідності, анексії Криму, воєнного конфлікту на Сході країни тощо).

Тепер висвітлимо відмінності у соціальних та політичних очікуваннях українців, що оформилися протягом півріччя під дією режимно-обмежувальних заходів. На основі порівняльного аналізу, здійсненого за допомогою критерію U-Манна – Вітні, можемо виокремити кілька параметрів, де відбулися зміни (як зростання напруження, так і його послаблення).

Інтенсивність очікування «ухвалення *«непопулярних» законів»* виявилася вищою під час першої хвилі ($U_{\text{емп}} = 81442,0$; $p < 0,000$), що цікаво, зміни відбулися за рахунок зміщення модальної характеристики. Якщо навесні 24% опитаних оцінювали можливість такої дії як гарантоване настання події, то восени більша частка опитуваних (18%) таку дію оцінювала як менш можливу. Це може бути пов'язане з тим, що такі нормативні акти не були прийняті, і умови адаптивного карантину, які спочатку були справді жорсткими, згодом пом'якшувалися або ставали гнучкими.

Очікування *«збільшення соціальної напруженості всередині країни»* також стало меншим ($U_{\text{емп}} = 186898,0$; $p < 0,035$), про що свідчать зміни медіанних та модальних показників розподілень.

Пом'якшився негативізм стосовно очікувань *«зростання цін та інфляція»* ($U_{\text{емп}} = 182260,5$; $p < 0,000$), *«зниження життєвого рівня»* ($U_{\text{емп}} = 186744,0$; $p < 0,026$) та *«масштабні*

економічні збитки» (Уемп = 183650,0; $p < 0,002$). Оскільки модальні показники для всіх вимірів не змінилися і є максимально високими, хоча їхня відсоткова динаміка є низхідною (у першому випадку частка модального показника змінилася з 53,7% до 40,1%, у другому – з 50,3% до 40,6%, у третьому – з 52% до 39,7%), проте медіанні показники дають підстави стверджувати, що загалом спільнота перебуває у стані тривожних очікувань стосовно свого фінансового благополуччя. Такі очікування можуть бути наслідком непередбаченості політики держави в економічних питаннях: зокрема, запровадженні карантинних обмежень для бізнесу в надкороткі терміни без можливості підготуватися до них з точки зору процесів, і, відповідно, потенційне зростання цін для населення через ускладнення процесів та потребу покрити збитки.

Пом'якшилася напруга щодо *«ескалації військових дій»* (Уемп = 185428,5; $p < 0,013$), до того ж і за модальним, і за медіанним показниками, що можна розцінювати як послаблення дії провокаторів панічних настроїв, а отже, зменшення нераціональних, диктованих страхом, дій у спільності. Такої ескалації, справді, не відбулося на масовому рівні, тому зниження очікувань має раціональний характер, обґрунтований практикою.

Досить алармістський характер, на наш погляд, мають зміни, що відбулися стосовно *«завдання моральної шкоди населенню невинуватими «карантинними» діями»* (Уемп = 181275,0; $p < 0,000$). Якщо весняна мода (20%) засвідчувала, що більша частка вибірки вважає карантинні дії нешкідливими, то восени ситуація змінилася на діаметрально протилежну: 21,8% досліджуваних зазначили, що очікують моральної шкоди від карантинних заходів. (Що узгоджується зі зростанням різного роду незадоволень щодо тих чи тих обмежень, і не лише в Україні). Тривалість обмежень виявляється занадто втомливою. Не в останню чергу ця втома позначилася, на наш погляд, і на тому, що зросли негативні очікування у вимірі, який стосується *«зростання недовіри до влади»* (Уемп = 184913,0; $p < 0,008$), яка неспроможна швидко та ефективно повернути країну до звичного укладу життя. (Зрозуміло, інша частка таких настроїв спричинена і власне політичними діями влади, яка з різних причин і на різних рівнях потрапляє під дискредитацію). Якщо говорити про дискредитацію, то прикладами цього можуть бути визнання головного санітарного лікаря В. Ляшка, що деякі заходи (такі як закриття парків для прогулянок) мали більше психологічний ефект, аніж санітарний (РБК-Україна, 10 травня 2020), чи гучні скандали про особливі правила роботи для окремих представників бізнесу («Ya do Koli», 24 April 2020). Таке

визнання і поширення інформації про нього в ЗМІ також могло змінити ставлення до «жорсткості» заходів та «обов'язковості» їх дотримання.

Формально зменшилося очікування *«посилення протестних настроїв»* (Уемп = 187196,0; $p < 0,044$), проте медіанні й модальні характеристики залишаються високими, отже, не слід очікувати стабілізації цієї тенденції. Соціально-політичні протести в Україні протягом зазначеного періоду справді мали місце, але не виходили на високий рівень і швидко «сходилили».

Як більш вірогідні, порівняно із весною, на початку «другої хвилі» сприймаються такі зміни, як *«масовий перехід на електронний документообіг»* (Уемп = 182321,0; $p < 0,001$), *«розвиток онлайн-освіти»* (Уемп = 183916; $p < 0,009$) та *«зміна міграційних правил»* (Уемп = 186555,0; $p < 0,029$). Реальні тенденції до реалізації цих очікувань позначилися і на їх сприйнятті.

Проте доволі небезпечною, на наш погляд, є відсутність змін за параметром *«вдосконалення системи охорони здоров'я»* (Уемп = 193988,500; $p > 0,847$) із досить низькими модальними та медіанними характеристиками. Кумулятивні показники перших трьох оцінок за шкалою в обох випадках – 65,8%, а останньої – 3,9% та 2,9%. Іншими словами, значна частина вибірки переконана у тому, що катастрофізація у системі доступності охорони здоров'я не припиниться. На тлі того, що в Україні досі не розпочата масова вакцинація, ця відсутність змін теж видається обґрунтованою.

Не відбулося змін за параметрами *«ухвалення законопроектів і державних програм, що сприятимуть розвитку ділової активності»* (Уемп = 193404,0; $p > 0,726$), *«збільшення інформаційної відкритості й прозорості у суспільстві»* (Уемп = 194102,0; $p > 0,871$); *«зміцнення державної влади»* (Уемп = 191977; $p > 0,463$), *«збільшення зовнішньополітичної напруженості, конфлікти з іншими країнами»* (Уемп = 193282,0; $p > 0,704$); *«посилення авторитарних тенденцій серед управлінських еліт»* (Уемп = 194348,0; $p > 0,925$); *«самоорганізація громадянського суспільства»* (Уемп = 190625,0; $p > 0,276$).

Висновки. Пандемія COVID-19 виявилася новою складною соціокультурною ситуацією, в котрій домінувальні стратегії соціальної поведінки виявилися неефективними, гальмівними, шкідливими, що провокуватиме не лише актуалізацію особистісної чи соціальної динаміки, зорієнтованої на пошук реальних ресурсів адаптації, але й несе небезпеки, пов'язані із порушенням соціальної взаємодії.

Відзначимо дві особливості, зафіксовані у дослідженні. По-перше, актуалізація негативних соціальних та політичних очікувань

у суспільстві стосувалася поганого стану системи охорони здоров'я та падіння довіри до влади на тлі чинників, які сприяли таким очікуванням: нечіткість кроків з протидії пандемії, непередбачуваність та відсутність пояснення до змін режиму функціонування економіки тощо. При цьому позитивні тенденції також увиразнилися, зокрема, у сфері розвитку онлайн-освіти та цифровізації, що може бути свідченням того, що песимізм чи оптимізм соціальних очікувань є обґрунтованим і пов'язаний не з песимістичними чи оптимістичними особистісними настановленнями, а з реальними спостереженнями за ходом подій. По-друге, посилення негативних алоцентричних переживань («відчуття ворожості з боку оточення», «нерозуміння іншими», «розчарування в людях», «розчарування в діях уряду») на тлі високого оцінювання соціальних, політичних та особистісних загроз і ризиків може провокувати загострення соціального протистояння, що в остаточному підсумку оприявниться зростанням напруження та конфліктами. Мало того, істотною небезпекою з боку

наростання негативних алоцентричних переживань є те, що вони, будучи основою агресії, ворожнечі, недовіри, можуть перешкоджати встановленню злагоди у суспільстві та соціальної солідарності. Останнє означає, що суспільство потребує (із тим, щоб мінімізувати згадані ризики) цілеспрямованої програми психологічної протидії та профілактики явищ, що можуть виявитися провокаторами соціальних деструкцій.

Крім того, перспективним постає дослідження взаємозв'язку особистісних і соціальних феноменів у нових соціальних контекстах, соціокультурних механізмів і соціальних технологіях впливу на очікування особистості, а також на такі виміри життя, як свобода, автономія, людська гідність. При цьому може йтися і про взаємодію соціальної групи (або окремої особистості) з владою та державою, що відображено у формі системи вимог до держави як базового інституту, що забезпечує реалізацію прав і свобод громадян, і про регуляцію такої взаємодії, зумовленої виконанням певних соціальних ролей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Я до Коли»: ресторан нардепа Тищенко приймає VIP-гостей, попри карантин. *Наші Гроші*. № 319 від 27.04.20. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OoxON6rcD_k&ab_channel=ВНУSinfo (дата звернення: 12.12.2020).
2. Heckatorm D. Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations. *Social Problems*. 1997. Vol. 44. P. 174–199.
3. Kapitány-Fövény M., Sulyok M. Social markers of a pandemic: modeling the association between cultural norms and COVID-19 spread data. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2020. Vol. 7(97). URL: <https://www.nature.com/articles/s41599-020-00590-z> (дата звернення: 12.12.2020).
4. Popovych I. S. The research of the parameters, properties and types of social expectations of student youth. Modern research of the representatives of psychological sciences : collective monograph / O. Ye. Blynova, Yu. O. Bystrova, I. M. Halian, O. M. Kikinezhdi, etc. Lviv–Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 163–181. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-118-6/163-181> (дата звернення: 12.12.2020).
5. Popovych, I. S., & Blynova, O. Ye. The Structure, Variables and Interdependence of the Factors of Mental States of Expectations in Students' Academic and Professional Activities. *The New Educational Review*. 2019. 55(1). 293–306. DOI: 10.15804/ner.2019.55.1.24 (дата звернення: 12.12.2020).
6. Martarelli C. S., Wolff W. Too bored to bother? Boredom as a potential threat to the efficacy of pandemic containment measures. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2020. Vol. 7(28). URL: <https://www.nature.com/articles/s41599-020-0512-6> (дата звернення: 25.12.2020).
7. Salganik M., Heckatorm D. D. Sampling and Estimation in Hidden Populations Using Respondent-Driven Sampling. *Sociological Methodology*. 2004. Vol. 1. P. 193–239.
8. Sulyok M., & Walker M. Community movement and COVID-19: A global study using Google's Community Mobility Reports. *Epidemiology and Infection*. 2020. Vol. 148. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/epidemiology-and-infection/article/community-movement-and-covid19-a-global-study-using-googles-community-mobility-reports/C1EF917377F6013D5E1ECC44E03A3E6E> (дата звернення: 10.12.2020).
9. Tang S., Li X. Responding to the pandemic as a family unit: social impacts of COVID-19 on rural migrants in China and their coping strategies. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2020. Vol. 8(8). URL: <https://www.nature.com/articles/s41599-020-00686-6> (дата звернення: 10.12.2020).
10. Vili Lehdonvirta, Atte Oksanen, Pekka Räsänen, Grant Blank. Social Media, Web, and Panel Surveys: Using Non-Probability Samples. *Social and Policy Research Policy & Internet*. 2020. Vol. 13. P. 134–155. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pori.3.238> (дата звернення: 25.12.2020).
11. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості. Херсон : ПАГ «ХМД», 2017. 504 с.
12. Хотели напугать: в МОЗ сделали неожиданное заявление о карантине. *РБК_Украина*, 2020. 10 мая. URL: <https://www.rbc.ua/rus/stylers/sovsem-covid-19-lyashko-rasskazal-zachem-1589111524.html> (дата звернення: 12.12.2020).

REFERENCES:

1. 'Ya do Koli': restoran nardepa Tishhenka prijmaye VIP-gostej popri karantin ['I'm to Kola': Deputy Tishchenko's restaurant accepts VIP guests despite quarantine]. *Nashi' Groshi'* [Our Money] No. 319. 27.04.20. Retrieved from:

- https://www.youtube.com/watch?v=OoxON6rcD_k&ab_channel=BIHUSinfo (accessed 12 December 2020) [in Ukrainian].
2. Heckatorn, D. (1997). Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations. *Social Problems*. Vol. 44. Pp. 174–199 [in English].
 3. Kapitány-Fövény, M., Sulyok, M. (2020). Social markers of a pandemic: modeling the association between cultural norms and COVID-19 spread data. *Humanities and Social Sciences Communications*. Vol. 7(97). Retrieved from: <https://www.nature.com/articles/s41599-020-00590-z> (accessed 12 December 2020) [in English].
 4. Martarelli, C. S., Wolff, W. (2020). Too bored to bother? Boredom as a potential threat to the efficacy of pandemic containment measures. *Humanities and Social Sciences Communications*. Vol. 7(28). Retrieved from: <https://www.nature.com/articles/s41599-020-0512-6> (accessed 25 December 2020) [in English].
 5. Popovych, I. S. (2017). Psychological dimensions of social expectations of personality. Kherson : PJSCo “КТРП”. 504 p. [in Ukrainian].
 6. Popovych, I. S. (2019). The research of the parameters, properties and types of social expectations of student youth. *Modern research of the representatives of psychological sciences: collective monograph* / O. Ye. Blynova, Yu. O. Bystrova, I. M. Halian, O. M. Kikinezhdi, etc. Lviv–Toruń : Liha-Pres. 163–181. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-118-6/163-181> [in English].
 7. Popovych, I. S., & Blynova, O.Ye. (2019). The Structure, Variables and Interdependence of the Factors of Mental States of Expectations in Students’ Academic and Professional Activities. *The New Educational Review*. 55(1). 293–306. DOI: 10.15804/ner.2019.55.1.24 [in English].
 8. Salganik, M., Heckatorn, D.D. (2004). Sampling and Estimation in Hidden Populations Using Respondent-Driven Sampling. *Sociological Methodology*. Vol. 1. Pp. 193–239 [in English].
 9. Sulyok, M., & Walker, M. (2020). Community movement and COVID-19: A global study using Google’s Community Mobility Reports. *Epidemiology and Infection*. Vol. 148. Retrieved from: <https://www.cambridge.org/core/journals/epidemiology-and-infection/article/community-movement-and-covid19-a-global-study-using-googles-community-mobility-reports/C1EF917377F6013D5E1ECC44E03A3E6E> (accessed 10 December 2020) [in English].
 10. Tang, S., Li, X. (2020). Responding to the pandemic as a family unit: social impacts of COVID-19 on rural migrants in China and their coping strategies. *Humanities and Social Sciences Communications*. Vol. 8(8). Retrieved from: <https://www.nature.com/articles/s41599-020-00686-6> (accessed 10 December 2020) [in English].
 11. Vili Lehdonvirta, Atte Oksanen, Pekka Räsänen, Grant Blank (2020). Social Media, Web, and Panel Surveys: Using Non-Probability Samples. *Social and Policy Research Policy & Internet*. Vol. 13. P. 134–155. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/poi3.238> (accessed 25 December 2020) [in English].
 12. Khoteli napugat’: v MOZ sdelali neozhidannoe zayavlenie o karantine [They wanted to scare: the Ministry of Health made an unexpected statement about quarantine]. (2020) RBK_Ukrayina, [RBK_Ukraine] 10 May. Retrieved from: <https://www.rbc.ua/rus/styler/sovsem-covid-19-lyashko-rasskazal-zachem-1589111524.html> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 19.01.2022.
The article was received 19 January 2022.